

KUNSTI ROLL ÜHISKONNAS JA BIOSFÄÄRIS

Ettekande põhjal, mille pidasin "Elektroni" Kalju Komissarovi juubeliaastapäevale pühendatud veebikonverentsil "Enne ja pärast koma" 7. märtsil 2021

Sissejuhatuseks nendin, et mõiste „kunst“ all pean silmas loomingulist spektrit kõige laiemas mõttes – nii muusikat, teatrit, kirjandust kui visuaalseid kunste. Papa Marx pidas inimühiskonna aluseks tootlikke jõude ja majandussuhteid, kultuur oli n.ö. pealisehitis. Sama meelt on ka liberaalne kapitalism. Lääne kultuuriruumis laialt levinud hoiak vaatab kunsti kui luksускаupa, perifeerset meelelahutust, jõudeaja täiteks mõeldud tralli. Kui te üritate ettevõtjaportaaalis registreerida oma loomeettevõtet, siis rahvusvaheliselt ühtlustatud tegevusalade klassifikaatoris peate määrama oma ettevõtte tegevusala. Meiesuguste jaoks on seal ette nähtud jaotus R90 – "Kunst, meelelahutus ja vaba aeg". See hõlmab – TSITEERIN – elanikkonna kultuuriliste ja meelelahutuslike huvide ning vaba aja veetmisega seotud tegevusi, k.a lavakunst, muuseumide tegevus, hasartmängud, sporditegevus jm vaba aja tegevused. Sealjuures mõõdetakse kunsti edukust tarbijaskonna hulga ja läbimüügi mõõdikute – tiraaži, piletitulu, edetabelite või oksjonihindadega.

Niisugune näeb välja tehnobürookraatliku kapitalismi lineaarne mõtlemine – primitiivne ja ühesuunaline, nagu Poligrafist Poligrafistovitš Šarikovil. Loomulikult on kunstis segmente, mille puhul on põhjust rääkida ka meelelahutuslikust aspektist, aga see on kultuuris kõrvalise tähtsusega asi. Näiteks internetiporno, kasiino või joomarlus lahutavad meelt veelgi paremini kui Broadway muusikalid ning müüginäitajad on neil sedavõrd mäekõrguselt suuremad, et ainuüksi mõni protsent hasartmängu ja alkoholiaktsiisist jaksab Eestis ülal pidada kogu kaunite kunstide skeenet. Praegu aga ei räägi me meelelahutustööstusest, vaid kunstist.

•

Kunsti roll inimliigi tekkel ja arengul on täiesti keskne ja fundamentaalne. See on üks rabavamaid tehnoloogilisi hüppeid inimkonna ajaloo – uue operatsioonisüsteemi leiutamine, mis leidis aset umbes 40 000 – 50 000 aastat tagasi.

ESIMENE uut tüüpi operatsioonisüsteem leiutati suurusjärgu võrra varem, võibolla pool miljon aastat tagasi, keegi ei tea täpselt millal ja pole vähimatki võimalust seda välja selgitada. Uut tüüpi operatsioonisüsteemiks – (kasutan küberneetilist sõnavara teadlikult) – oli keel. Keele leiutamine oli pöördelise tähtsusega innovatsioon kogu biosfääri evolutsioonis, võib öelda, et keele leiutamine tähistas uut tüüpi eluvormi teket ja suurele osale biosfääri osalistest osutus see hiljem saatuslikuks.

Keel andis inimliigile võimaluse jagada üksikindiviidi kogemusi terve kogukonnaga, anda kogemusi edasi põlvest põlve, koordineerida ühiseid tegevusi, omavahel võrgustuda, mõtteid vahetada – ja mis kõige tähtsam – mõelda ja tunnetada hoopis teistsugusel viisil kui biosfääri eluvormidel seni tavaks oli olnud.

Kunsti leiutamine oli uue keelelise operatsioonisüsteemi esimene radikaalne *upgrade* ja see on ajaliselt juba võrdlemisi täpselt piiritletav. Vanim leitud mammutiluust

vile dateeritakse vanemaks kui 40 000 aastat, samast ajajärgust pärinevad ka esimesed koopamaalid ja luust skulptuurid. Kui te kujutate ette, kui keeruline on kivist tööriistadega valmistada mammutiluust vilepilli, ja võtate teadmiseks, et esimesed luust ahingud ja õngekonksud jõudsid inimese tööriistakasti 25 000 aastat hiljem kui vilepill ja kujukesed, siis te saate aru, kumb on inimarengu jaoks primaarne, kas kunst või majandus. Koobastes, kust on leitud nii vilepillid, kujukesed kui koopamaalid, leidsid aset väga tähtsad rituaalsed ja maagilised praktikad.

Kui keel andis inimkogukonnale tööriista kogemuste jagamiseks ja võrgustumiseks, siis kunst andis võimaluse jagada ja edasi kanda neid kogemusi, millest ei saa otsesõnu rääkida, neid kogemusi, mis seovad meid kõigi teiste eluvormide ja ilmaruumiga. Kunst pole mitte ainult teistsugune kommunikatsioon, kunst andis ka võimaluse teisiti mõelda nendest kogemustest, millest otsesõnu rääkida ei saa.

Mammutivillest on valmistatud faksiimilekoopia ning väärrib märkimist, et see oli häälestatud samasse helisüsteemi, mida me kasutame ka tänapäeval. Harmoonilised akordid, rõhutan veelkord, ei ole meelelahutus. Harmoonilised akordid ja visuaalsed koodid on raketikütus, mis inimtsivilisatsiooni arengu liikvele lükkasid – aitasid käsitleda üle mõistuse käivaid probleeme ning leida ellujäämiseks uusi ja ootamatuid lahendusi. Kunsti mitmekihiline kodeeritus hüppab üle keele ja tekitab paradoksaalseid tähendusvälju, mis laseb mõelda asjadele, mida pole olemas ennem, kui nende peale mõeldakse. Kunst laseb vaadata vanu ja tuttavaid vaateid hoopis uute nurkade alt. Kunstiline tekst on katsepolügoon, mis laseb katsetada olemise ja mõtlemise viise, mille testimine reaalsuses võiks liiga riskantne olla. Aga mitte lihtsalt katsetada – kunst on modelleeriv superstruktuur, mille abil saab ka mõeldamatuid maailmu ellu kutsuda. Ta on maagiline praktika, mis suudab reaalseid maailmu tekitada ja teisendada.

Kuidas maailma muutmise nõidus täpselt käib, võib uurida Juri Lotmani raamatust “Kunstilise teksti struktuur” (Pärt Liase tõlkes 2007), väga soojalt soovitan. Igatahes oli just mammutivile see puhkpill, mille helide saatel inimeste maailm täiesti enneolematuks muudeti. Kunstiline operatsioonisüsteem programmeeris inimese ümber selliseks olendiks, kes oskas leiutada ahingu ja õngekonksud, tekstiili, keraamika ja maa viljelemise. Viimase 15 000 aastaga on aga inimkond jõudnud korilusest antropotseeni ja nüüd on peenike pihus. Me oleme pigis, sõna kõige otsesemas mõttes, maa põleb me jalge all, me oleme biosfääri enese vastu üles keeranud

-

Umbes Kalju Komissarovi eluajal hakkas inimkond tajuma aina tihenevat ohtu. Paljudele hakkas tunduma, et me elame maailma lõpu järgses maailmas, sest senine maailm on vahepeal märkamatult otsa saanud – ta lihtsalt ei ole enam võimalik ega püsi püsti. 1991. aastal New Yorgis õppides ostsin kirjastuse Semiotexte raamatu “Looking Back on the end of the world”, kus Baudrillard, Virilio ja teised selle äratundmise üle pead murdsid. Siis hakkasin minagi aru saama, et me elame hiigelsuure koma ajal, kus endist maailma enam ei ole ja uut maailma pole veel tekkinud, et me peame omale täiesti uue maailma välja mõtlema. See oli juubeldav ja hirmuäratav äratundmine. Nagu esimese joomingu järgne räme oksendusefaas.

Mina ei teadnud siis uute maailmade loomiseks paremat tööriista kui kunst. Seal alates hakkas mu kunstnikutöö radikaliseeruma. Ma olin kolmekümne aastane ja muutusin uudishimulikust humanitaarlogardist pühendunud katselenduriks.

Kunst on põnev ja keeruline ruum, seal on lõputult eri tasandeid ja suundumusi, seda võib klassifitseerida kuidas tahes ning jagada mistahes polaarsusteks. Kunst võtab vastu mistahes definitsiooni ja muutub samal hetkel millekski muuks. Muutmine ja muutumine on kunstiruumi yin ja yang – mitte vastandid, vaid sama hommiku äärmised silmapiirid.

•

Titaan lapetusel oli kaks poega, titaanid Prometheus ja Epimetheus. Prometheus mõtles ettepoole, Epimetheus tagantjärele. Prometheus oli see, kes jumalalt tule varastas ja inimestele tõi, aga Epimetheuse tagantjäreletarkust ei maksa halvustada, ilma tahavaatepeegli ta on autotki raske juhtida. Prometheus ja Epimetheus on vennad, sama liigutuse erinevad faasid

Kunstiruumi, õieti kogu inimkultuuri võib pehme kontuuriga pooleks jagada

- Prometheuslikuks ja Epimetheuslikuks
- Ettepoole ja tahapoole vaatavaks
- Loovaks ja lammutavaks
- Avangardseks ja retrospektiivseks

Mõlemad on asendamatud, teineteisesse armunud aga enamasti ei tegutse koos, vaid võtavad initsiatiivi erinevates olukordades, ja eri ajastutel. Mina astusin kunstile Epimetheuslikul ajastul, mida kutsuti postmodernismiks

Postmodernism oli täis tülpinud raevu ja mineviku nostalgilist Dekonstruksiooni. See tähendas küünilist ühiskonnakriitikat ja kõigi perspektiivide venitamist vastu ülima absurdi vahetumist. Algul olin ma sellest tahavaatepeegli väänamise hasardist õige lummatud, aga mida aeg edasi, seda vähem pakub ühiskonnakriitiline kunst mulle huvi. Kapitalismi paljastamine niisugusel hetkel, kui tema tekitatud maailm ON juba koomas, mõjub ju koomiliselt. See on sõjakate kostüümidega nostalgiline retroretk, padjasõda surivoodil ja laiba näägutamise.

Tagasivaatav ja näägutav Epimetheuslik kultuuritüüp sobib heaolu aegadele päris hästi, aga praegune ajastu on postapokalüptiline. Mul pole aimugi, millal täpselt see endine maailm lõppes, asjad ei juhtu ühe pauguga. Isegi Suur Pauk kestab tänase päevani. Maailmad ka lõppevad aeglaselt, agooniliselt vappudes ühest komakohast teise komakohani. Minu eluajal on selliseid komakohti päris palju olnud. Üks oli kindlasti 9/11, kaksiktornide kokkuvarisemine, kus apokalüptiline müüt muutus reaalsuseks – globaalseks meelelahutuslikuks vaatamänguks, ülevaks hüperobjektiks, mille mastaape me isegi otsa vaadates aduda ei suutnud.

Üks teine komakoht on kahtlemata praegu. Oma mikroskoopilisusele vaatamata on viirus täiesti hoomamatute dimensioonidega hüperobjekt. Pandeemia on kataklüsmiline vektor, mis paiskab inimsivilisatsiooni võimalikud liikumissuunad mistahes ennustatavuse markeritest kaugele eemale – kategoorilise ennustamatuse väljale. Eelmisel kevadel jõudsimegi kaardistamata territooriumile, õigemini, lõpuks ometi tundsime iseendid ära kaardistamata territooriumina. Kaardistamatus ei ole tegelikult halb asend, aga selles asendis on vaja Prometheusid.

Endise lõkke ümber meil enam istekohta ei ole, peame jumalate käest uue tule saama. Ilmselt pole teist korda mõtet vargile minna, nüüd me juba teame – aitäh Epimetheusele – millega selline vargus lõpeb. Jumalad on pika vihaga, biosfäär nügib meid

resoluutselt koomale ja nii ongi õige. Uus tuli tuleb saada läbirääkimiste teel oma tegudega usaldust võites, niimoodi, et kõik biosfääri eluvormid meie olemas olemisest mõnu tunneksid ja tahaksid meid oma kaaslasteks. Kuidas aga taastada erootiline kontakt biosfääriga, hüperobjektiga, keda sa tuhandeid aastaid vägistada püüdnud oled? Kuidas kallistada mahasalatud paradokse? Kuidas ameleda määramatusega ja kõike otsast alata?

Selle võrrandi lahendamisel meil enam Epimetheusest abi ei ole. Tahavaatepeeglist paistab ainult meiepoolne perevägivald, mis ongi meid praegusesse tupikusse toonud. Me peame olemas olemiseks leidma täiesti uut moodi viisid kui seni:

- Palju moodsama kunsti
- Teistsuguse uudishimuga teaduse
- Erinevate tunnetusviiside ökoloogia

Meil on vaja teistsugust käsitlust naudingutest, **kateoorilist biosfäärset polüamooriat**, mis võtaks arvesse ja armastaks kõiki partnereid. Selle eesmärgiga kutsusime ellu rahvusvahelise konverentsisarja Biotoopia (www.biotoopia.ee), mis toob kokku biolooge, kunstnikke ja posthumanistlikke filosoofe, et üheskoos mõtelda toimivatest tulevikuväljavaadetest.

Globaalse armastuse totalisaator on meie ellujäämise ainuke šanss. Teistsugust elu, mütolooogilist TEIST ei ole vaja otsida avakosmosest, see on siinsamas ja praegu. Meie asi on otsida viienda astme kontakti maapealsete eluvormidega, püüda korraldada ilusat suguvõsa kokkutulekut. Kui me peaksime sellega toime tulema, saab see olema veelgi radikaalsem evolutsiooniline hüpe kui omal ajal keele leiutamine. Meid võetaks osaks elusa tundlikkuse sellisest võrgustikust, mille mastaapsuse kirjeldamiseks inimkeeles seni veel sõnu ei ole.

Esmalt peame aga selgeks õppima väga palju äärmiselt teistsuguseid keeli, peame lahti laskma kõigist senistest loogikatest ja müütidest ja nad põhjalikult läbi kaaluma. Alles siis saame FLORALE viisakalt kosja minna. Tark oleks ennast valmis seada avastuseks, et meie majanduslikest ja õiguslikest kategooriatest ei jää nendes pulmades mitte midagi alles. Alates kasvõi maaomandist. Mõelge hetkeks, kui maa, mida me usinalt niidame ja mürgitame, kuulub meile, siis meie kalli hinna eest oksjonilt ostetud pärsia kass kuulub ju hoopis oma kirpudele ja satikatele. Kas maavärin kuulub maaomanikule? Kellele taevas kuulub? Kas kotkastele, kärbestele või footonitele? Kellele me ise kuulume?

Nendele küsimustele vastamise käigus me jõuamegi praeguse maailmalõpuga ühele poole, põrandad saavad pühitud ja eluruum mahub uuesti haljaks kasvama. Mõlkis apokalüpsikud voolavad tühjaks ja me leiame iseennast. Me leiame ennast üles mitte enam ennustamatuse väljalt vaid määramatuse väljalt. Määramatus on üks avaramaid välju üldse, õnneks on meil olemas nõiavitsad ka seelses geograafias orienteerumiseks – nendeks on kunsti ja teaduse sümbioos.

Lõpetuseks tsiteerin Juri Lotmanit “Piisavalt absurdse idee ja teda kinnitava juhusliku sündmuse ühendus loob võimaluse põhimõtteliselt uue sünniks. (...) Põhimõtteliselt uus teeb hüppe üle ennustamatu (...) Siin peab selleks, et astuda üle tühemiku, mille äärel empiiria peatub, olema julgust mitte peatuda paradoksi ees, s.o. selle ees, mis ei tulene orgaaniliselt kõigest eelnenust, vaid paistab selle vaatepunktist absurdsena. Tee “imelisele avastusele” nõuab hüpet üle paradoksi (...) Siit järeldeb, et kultuuriprogressi tee eeldab teaduse ja kunsti orgaanilist ühtepõimumist.”

J. Lotman „Kunsti osa kultuuri dünaamikas“, kogumikust „Semiosfäärist“, Vagabund 1999, lk 177.